

Dobay Béla

Fogarasi János, a sokoldalú nyelvtudós

“Nevek zengenek fel a múltból, amint megüti őket az évforduló újja” – írta Szalatnai Rezső egyik napilapunkban a 20. század derekán. Akkor – vele együtt – szellemi életünk színe-java Vörösmarty Mihályra, a nagyszerű epikusra, lírikusra és drámaszerzőre, a reformkor páratlan magyar romantikus poétájára és Czuczor Gergelyre, a költői vénával, nyelvtudósi adottságokkal megáldott bencés tanárra emlékezett. (Születésük 150. évfordulója volt.)

Most is nevek zengenek fel a múltból, amint megüti őket az évforduló ujjja. Az egyik ilyen név a jogászként, nyelvtudósként és szótáríróként elhíresült Fogarasi Jánosé; ő a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából – hosszú ideig Czuczor Gergellyel együtt – szerkesztette A magyar nyelv szótárát.

Fogarasi Jánosnak az Abaúj-Torna vármegyei Felsőkázsmárkon 1801. április 17-én adott életet az édesanyja. Az asszony rendkívül örült a csecsemőnek; szeretettel, gondosan nevelte. Az édesapa – szintén Fogarasi János – büszke volt a kisfiára; amíg

tehetette, mindennel elhalmozta. A szülők és a rokonok – tekintve, hogy a gyermek korán jelét adta élénk észjárásának, egyre szélesebb körű érdeklődésének, egészséges testi és lelki fejlődésének – nagy jövő jósltak neki. 1807-től 1811-ig szülőfaluja elemi népiskolájába járt; megkedvelte a tanulást. 1811-től 1814-ig a szikszói, 1814-től 1818-ig a sárospataki református gimnáziumban folytatta az ismeretszerzést; a két középfokú intézményben hozzászokott a legkomolyabb tanári elvárások teljesítéséhez is. 1818-tól 1823-ig – ugyancsak Sárospatakon – magas színvonalú akadémiai tanulmányokra adta a fejét.

Behatóan foglalkozott a teológiával és a filozófiával. Elmélyült a matematika és a fizika “rejtelseiben”. Alaposan elsajátította a latin és a német nyelvet. Ugyanakkor imponáló jártaságra tett szert a pedagógiában és a gazdaságtanban. Kiválóan felkészült magyar nyelvből és irodalomból, történelemből, retorikából és a hazai jobból is. (Az a Kövy Sándor volt a professzora, aki az elméleti és a gya-

korlati oktatásra egyaránt nagy gondot fordított. A joghallgatók önképzésére 1813 és 1822 között Páncél vármegye néven még egyesületet is működtetett.) Fogarasi János nemcsak bizonyos szaktárgyakkal "jegyezte el magát", hanem hű maradt a kedvteléseire is. Szépen énekelt; akadémista korában kórustag volt. Jól hegedült; mások szórakoztatására is szívesen játszott. "Nótafaként" ugyancsak bevált; ambicionálta a zeneszerzést. A piktúrához is vonzódott, de magát inkább autodidaktának, mint tanult festőnek tartotta. Ecsetje alól virágok és fák, csendéletek és helyzetképek kerültek ki; olykor rajzolt. A táncban is örömet lelte. Közel állt hozzá mind a néptánc, mind az udvari tánc.

Fogarasi János akadémiai tanulmányai idején – jórészt családi és baráti ösztönzésre – eleinte egyházi szolgálatba szándékozott állni; togatus diák volt. Később – Kövy Sándor szuggesztív hatására – non togatus diák lett; a publicus, vagyis a világi pálya mellett döntött.

Alighogy sárospataki tanulmányainak a végére jutott, hazánkban beköszöntött a reformkor. Ekkor sok lehetősége adódott az önmegvalósításra. Ügyvédi vizsgát tett, és feleségül vette Tretter Erzsébetet. Néhány év múlva tanácsjegyzőként a váltófeltörvényszéken helyezkedett

el, majd István főherceg mellett titkári, a legfőbb (nádori) törvényszéken pedig előadói állást vállalt. Egyidejűleg bekapcsolódott a magyar irodalmi és tudományos életbe is. Versei, elbeszélései, cikkei jelentek meg az Aglajában, a Koszoróban, a Felső-magyarországi Minervában, az Aurorában, a Regélőben, a Részvét Gyöngyeiben és a Reményben. Jogi, államtudományi, filozófiai és nyelvészeti értekezéseit, reflexióit, tanulmányait közölte a Rajzolatok, az Athenaeum, a Figyelmező, a Regélő P. Divatlap stb. 1838-tól az MTA levelező, 1841-től rendes tagjai közé tartozott.

Fogarasi Jánost, a rangos "hivatalnokot", a termékeny szép- és szakírót, a kutató szellemű tudóst magával ragadta a reformkor. A lázas tettvágy. A nemzeti önbizalom. A megújulásba vetett hit. Neki szinte szárnyakat adott a reformkor eszmevilága. A nemzeti liberalizmus. Az elfogulatlan nacionalizmus. A politikai evolucionizmus. Képzeteletét megmozgatta a reformkor önismeret-igénye. Népünk eredetének és őshazájának talánya. Nyelvünk kialakulásának és fejlődésének rejtélye. A magyar nyelvrokonság titka. Ezért fogott bele 1844-ben – az MTA megbízásából – Czuczor Gergellyel együtt A magyar nyelv szótárának összeállításába.

1848 tavaszán, mikor a vértelen forradalom eredményeként – Batthyány Lajos elnökletével – megalakult az első felelős magyar kormány, Kossuth Lajos maga mellé vette pénzügyminisztériumi tanácsosnak; ő dolgozta ki a pénzügyi tervek és javaslatok egy részét. Lelkesedett a jó és igaz ügyért. Valószínűleg köze is volt az úgynevezett Kossuth-bankók kiadásának előkészítéséhez és forgalomba hozásához is. A véres szabadságharc azonban – a győzelem reményének fokozatos elvesztése miatt – defetistává tette. 1848/49 fordulóján, Pest kiűritésekor nem követte a kormányt Debrecenbe; baljós előérzetek gyötörték. A bukás és megtorlás réme kísértette. Lelki egyensúlya – főleg szerkesztőtársának, a Habsburg-ellenes Riadó című vers költőjének, Czuczor Gergelynek a bebörtönzése után – nehezen állt helyre. Bánatára gyógyírnak a munkát választotta. Különböző – jogi végzettségének megfelelő – feladatokat látott el. A váltótörvényszék elnökeként pl. elérte, hogy a Bach-rendszerben erősen elnémetesített bíróság a magyar nyelvű beadványokat is elfogadja. Újra kezdte a magyar nyelv szótári anyagának gyűjtését; közben számos nyelvészeti dolgozatot írt. Ezekben változatos témákat érintett. Foglalkozott a magyar igék termé-

zetével, a magyar hangsúlyozás jellegzetességeivel. Tanulmányozta a magyar nyelv szellemét és metafizikáját. Elmélkedett a magyar nyelv "alkatrészeiről". Vizsgálta nyelvünk lehetőségeit, ellentmondott a nyelvi purizmusnak. Hatékonyan közreműködött helyesírásunk és nyelvtanfeldolgozásunk revíziójának végrehajtásában is.

Fogarasi nagy érdeme, hogy felfedezte a magyar szórendnek ama fontos szabályát, mely szerint a kiemelt mondatrész mindig az igei állítmány elé kerül. Méltó az elismerésre az is, hogy a tudós rájött a choriambusnak a magyar ritmusban játszott sajátos szerepére.

Természetesen Fogarasi életművéből nem minden bizonyult maradóknak. A magyar nyelv szótára, mely részben Czuczor munkája, már ketőjük életében viták középpontjába került. Megítélésekor a szótárszerkesztésről vallott két különböző felfogás csapott össze. Czuczor és Fogarasi szerint egy nyelv elsősorban önmagából magyarázható. Hunfalvy Pál és követői szerint egyetlen nyelv alapos vizsgálatakor sem szabad mellőzni az összehasonlító nyelvtudományt. Kétségtelen, hogy akkor, amikor Czuczor és Fogarasi a szótárszerkesztéshez fogott, a magyar nyelvtudomány még zsenge

korban volt; nem esett át a szokásos "gyermekbetegségeken". De az alatt a 29 év alatt, míg A magyar nyelv szótára elkészült, a "jegyzett" szakemberek felvilágosultabbak, tájékozottabbak és igényesebbek lettek: szembeszálltak a befelé forduló nyelvszemlélettel, elvetették a képzelt szógyökök tanát, a szóelemzés kezdetleges módszerét stb. Sokan megváltoztatták álláspontjukat – a nyelvész Hunfalvy Pál és az orientalista Vámbéry Ármin között lezajlott ugor-török háború hatására – a nyelvrokonság kérdésében is. Tért vesztett az illuzórikus nyelvészkedés. (Háttérbe szorult a magyar, a török, a tatár és a csuvas nyelv közötti rokonság firtatása; még a magyar-mongol nyelvrokonság Fogarasi János által szorgalmazott kutatása is abba maradt.) Tért hódított viszont a finnugorisztika. Előtérbe került – Hunfalvy Pál, Reguly Antal és Budenz József jóvoltából – a magyar, a vogul, az osztják és a finn nyelv közötti rokonság nyelvi tények alapján való bizonyítása.

Fogarasi János egyike volt azoknak az akadémiát végzett pataki diákoknak, akik mindig hálával gondoltak egykori kedves tanáraikra: Kövy Sándorra, Nyiry Istvánra, Rozgonyi Józsefre, Somossi Jánosra és Szombathi Jánosra. (Nem véletlen, hogy

legbecesebb tanárának, Kövy Sándornak az Elementáit magyarrá fordította!) Fogarasi egyike volt azoknak a pataki diákoknak, akik mindig szeretettel gondoltak a Bodrog-parti Athénra és Alma Materükre. Innen ívelt fel – ha nem is gondtalanul – fényes tudósi pályája.

Születésének 200. évfordulóján mi is, szeretettel gondolunk Fogarasi Jánosra. Mérlegetjünk helyes meglátásait és tévedéseit. Ízlelgetjük néhány, szókincsünk részévé vált szavát: érvényes, érvénytelen, semmis, kötbér, hitlevél, közömbös stb. Méltányoljuk érdemeit. Bár korántsem annyira, mint amennyire áldozatkész munkásságával rászolgált! Hiszen a 19. században Ferenc József, a király A magyar nyelv szótára elkészültekor (1874) a hatkötetes nagy mű egy példányát rögtön magánkönyvtárába vitette, és Fogarasi Jánost a Szent István-rend keresztjével tüntette ki. 1879-ben pedig – poszthumusz – az USA Sioux nevű városában (Iowa állam) működő Northwestern Literary and Historical Society tagjává választotta.

Mi, a 21. század magyar polgárai vajon mivel és hogyan tesszük emlékezetessé Fogarasi János születésének 200. évfordulóját?